

Жарко Шћепановић

ПОЛИТИЧКИ УТИЦАЈ ЦРНЕ ГОРЕ НА ПОДРУЧЈЕ КОЛАШИНА И ЗАТАРЈА ОД КЊАЗА ДАНИЛА ДО УСТАНКА 1875.

О политичким и другим утицајима Црне Горе на Затарје, за период до устанка 1875, у литератури, углавном није расправљано. Штавише, донедавно је остао скоро посве неосвијетљен и сам одјек тога устанка на подручју Потарја и Затарја, ток оновремених догађаја око Таре и у бјелополско-пљеваљском крају.¹ Међутим, познато је да долазак књаза Данила на власт у Црној Гори означава почетак низа борби и устанака у Херцеговини, на подручју Васојевића, Потарја, односно турске колашинске крајине, па утицаји Цетиња продиру и у Затарје. Цетиње, од тада, отвореније подржава четовање Црногораца према турским областима, па и веће оружане подухвате према турском Колашину — колашинска крајина постаје крваво разбојиште и поприште свакодневних сукоба црногорских хајдучко-ускочких дружина и турских крајишника-Колашинаца. Од тада, Цетиње и Црна Гора за сусједне предјеле представљају жаришта слободе и уточишта за невољне, па се, према једном аустријском извјештачу из 1853, „у источној Херцеговини реч кнеза Данила слушала више него султанова“.²

¹ Најпотпуније о устанку у Затарју, али без коришћења архивске и друге грађе из црногорских извора: Вукоман Шалипуровић, *Устанак у западном делу Старе Србије 1875—1878*, Вести, Титово Ужице 1968. Покушај да се тај недостатак попуни представља рад: Жарко Шћепановић, *Друштвено-економске прилике у Затарју уочи и за вријеме источне кризе 1875—1878*, Историјски записи, књ. XXXI, св. 1—2, Титоград 1974, 55—94. Нешто података налазимо: Вуле Кнежевић, *Плење Шаранци*, Београд 1961. и Мирко С. Радоичић, *Херцеговина и Црна Гора 1875—1878*, Невесиње 1966, а највише, али само за вријеме црногорско-турског рата: Спиридон Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878*, Београд 1963.

² Владимир Ћоровић, *Херцеговачки устанак 1875. године*, Споменица о хрцеговачком устанку, Београд 1928, VII.

Затарје је тада било забити кутак европске Турске, без путева и других саобраћајница, до 1865. административно разједињено, односно у домену Скадра, Мостара и Сарајева, са нешто хришћанских трговаца у Пљевљима и Бијелом Пољу, ниског ступња пословне и опште културе, и још мањим бројем учитеља и свештеника, па и ван јачих утицаја са стране. То стање се карактерише изреком да су тамо „људи везани, а пси пуштени“, а безвлашће које је било зацарило оном да „Тара не зна за цара“. Но, ипак, и овдје су допирали утицаји друштвених струјања из Београда, Ужица, Сарајева и другдје, а нијесу изостали ни утицаји Цетиња. Јер, Црна Гора је привлачила својом слободом. Уз то, становништво Затарја, његов знатан дио, са развијеном традицијом да потичу од Никшића, Мораче, Роваца, Бјелопавлића или из старе Црне Горе, окретало се Цетињу. Оно већ од краја XVIII вијека, посебно последије слома првог српског устанка, и своја четовања везује за четовања црногорско-брђанских хајдучко-ускочких дружина, а затарске четовође и други истакнутији народни прваци (претежно сеоске газде и чланови задружних породица), увијек су, кад би се нашли у невољи, налазили прибјежиште у Ускоцима, Морачи и другдје у Црној Гори.³ Ојачане потом, хајдучке дружине Затарца, заједно са хајдучко-ускочким дружинама својих саплеменика са подручја Црне Горе и црногорских Брда, упадају у Затарје, те ослободилачка борба Затарја постаје интегрални дио борбе црногорског народа; она, од тада, духовно, углавном, припада Цетињу, мада су утицаји допирали и из Србије, са стране завјереничких организација из Босне, односно Сарајева и Херцеговине.⁴ Али, политика оклијевања, завјереничких акција и чекања Затарју није одговарала — Црна Гора је плијенила жестином своје борбе, нарочито последије Граховца и похода Омер-паше Латаса. Позната нам је и чињеница да задивљене успјесима ослободилачке борбе Црне Горе многе затарске старосједјелачке породице модификују своја породична предања, па своје поријекло везују за Црну Гору — хтјело се заплашити Турке својим саплеменицима, да ће осветничка рука стићи евентуалног зулумћара, али и дати значаја своме братству.

Од владе књаза Данила друштвена збивања у Затарју постају предмет сталног интересовања цетињског двора, а свој утицај на Потарје и Затарје Цетиње врши посредством Мораче и Ускока, полуслободних Дробњака и с подручја Васојевића, који од 1852. своју судбину коначно везују за судбину Црне Горе, мада је овдје црногорски утицај био јак и одраније, те посредством бјелопољских и пљеваљских трговаца, малоброј-

³ Више народних пјесамa, нпр., Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме* IV, Београд 1958, пјесма бр. 53. и др. народна предања и сл.

⁴ Ж. Шћепановић, *Друштвено-економске прилике у Затарју...*, 66—69.

них свештеника и других, прећутном сагласношћу за одлазак већих војних формација на ту страну, некад слањем извидница, о чему даље. Књаз је и јавно (у Меморандуму министрима великих сила, потписника Париског уговора 1856) означио ужи круг претензија Црне Горе, одредио ближе циљеве црногорске државне политике и виталне интересе црногорског народа (la nation Montenegrins), поред осталог и заинтересованост за подручје до Таре и Лима.⁵ Међутим, тада је на подручју Потарја постојала једна турска немирна крајина sui generis, правно називана нахијом (раније капетанијом), мудирлуком и најзад казом и кадилуком, Колашин, турска предстража према црногорским Брдима и препрека за јаче утицаје на Затарје, иначе, прави осинак за сусједе, па је њено сламање и започето тада.

Редовно обавјештавано о приликама у Затарју, Цетиње настоји да на њих и утиче. А тамо брижљиво се прате збивања у Црној Гори — региструју их летописци и хроничари Затарја: биљеже Његошеву смрт, те да се Данило „постави књазом“, да се 1853. „покрену сила турска, сва земља царева... сва бутун царевина... на Берда и Црну Гору и на књаза Данила...“ да „опет оста мејдан црногорски...“ јер „Црногорци добри јунаци натраг грдне Турке повратише.“⁶ Прије тога, крајем марта 1852, писали су прваци Ускока предсједнику Црногорског сената да по Затарју Турци затварају попове и друге виђеније људе, да чују да су се „неке књиге у Затару уватиле па саде наместили низаме од Колашина с поред Таре да нико прећи никуд не море...“ Очито, радило се о писмима упућеним из Црне Горе, па због тога затварање виђенијих Затараца и постављање низама поред Таре. А Ристан Шарац, четовођа и ускок из Затарја, заједно с првацима Ускока, гдје је био избјегао, писао је књазу да је „народ на муку од глади“, али да су с војском поред Таре, наспрам табора турских и пазе да им не ударе. Из писма је евидентно да ради према упутствима књаза, јер писао је: „Милостиви господаре, чуо сам да ме неко давија и рђаве ријечи проноси а ја ви се молим да им не вјерујете, докле се пред вама на очи видимо, па ћете онда виђет, јесам ли се јуначки држа и с Турцима кла што сам вазда и за које ви знате... И желим доћи кад ви речете и добити вашу милост и науку...“⁷ Те године је дошло и до отворене побуне у Дробњацима, куда је књаз послао Новицу Церовића и свога брата војводу Мирка, а Вук Поповић из Котора писао је Вуку Карацићу да „не престају мале и велике чете црногорске по ближим турским селима куће палити, пљенове догонити и Тур-

⁵ Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924, 99—100.

⁶ Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, Београд 1905, стр. 130, бр. 5532.

⁷ *Записи*, Грађа књ. VIII, Цетиње 1931, св. 3, стр. 170. и св. 4, стр. 234.

ке сјећи...⁸ Устанак у Херцеговини, побуне у Дробњаку и Васојевићима послужили су као изговор Омер-паши Јатасу за познати подухват против Црне Горе.

Књаз, и када је хтио, често није могао, било због самовоље Црногораца, навикнутих на четовања, или понесен догађајима, спријечити упаде са подручја црногорских Брда на турску територију. Тако, у једном писму (од 15. VI 1854) Новица Церовић обавјештава књаза да је ишао у Морачу да капетанима саопшти књажево наређење „да не дирају по Херцеговини у Тврчина а камоли у Србина“, али кад се вратио у Ускоке, тамо није нашао око 100 људи јер „прсли далеко по Босни и Херцеговини“. Међутим, неколико мјесеци раније, када је Васојевићима запријетила опасност од бројне турске војске која се окупљала у Бијелом Пољу и околини, Церовић им је, свакако са знањем књаза, послао „нешто џебане и 300 Ровчана и Морачана“.⁹ Затарје и подручје Колашина били су честа и прва мета брђанских насртаја. О једном походу из те године Вук Поповић (1. маја) пише Вуку Караџићу ово: „Сад ево чух зле гласе за једну јаку чету, у којој има Морачана, Пипера и свакојакијех Црногорацах што је одавна пошла на Колашин, па су неки изгинули, а неки којекуда се раштркали.“¹⁰

Упади ових дружина на подручје Колашина и даље у Затарје постају свакодневна појава, што Затарје електризира, изазива перманентно немирну ситуацију, подгријева наде Затараца и немуслиманског становништва Колашина у скоро ослобођење. Тако, када 1857. преговори Цетиња с Турцима око уређења пограничних односа нијесу завршени задовољавајућим споразумом, дошло је до гомилања турске војске у Дробњацима, Језерима, Пиви и даље на југ дуж црногорско-турске границе. (Руски конзул Гиљфердинг је на Језерима нашао Албанце из племена Тоске, који су прије тога становали у затарском манастиру Довољи, те овом причинили штету.) Пошто се ова војска углавном издржавала реквизицијом, у народу је дошло до општег незадовољства, херцеговачки главари, на састанку гдје су присуствовали и прваци Дробњака и Шаранаца, споразумно с Цетињем, ријеше да се дигне устанак, који почетком децембра захвати шира подручја. Тада је дошло и до упада веће групације црногорских поданика на подручје Колашина, а Ускоци су заробили дробњачког мудира и послали га на Цетиње. Ови сукоби, уз сукобе с Турцима из Албаније, с прољећа наредне године, водили су оружаном конфронтацији, дошло је

⁸ Владимир Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852—1862*, Београд 1923, 13; *Вукова преписка VII*, Београд 1913, 134.

⁹ *Записи*, књ. X, св. 1, стр. 45. и књ. XI, св. 2, стр. 63—64.

¹⁰ Вук, *Преписка VII*, 235.

до познате битке на Граховцу, потом и разграничења Црне Горе и Турске.¹¹

Остављајући по страни више сукоба на подручју Колашина и Затарја у периоду 1854—1858 (сукобе на Тари, у Добриловици, на Барицама, Пренђанима, Ободу, Лијески Каљића, спаљивање Таре Ђурђевића, сукоб на Бистрици Мушовића 1857, када је дошло и до два напада Васојевића на Речине изнад града Колашина), те напад Васојевића на Бихор (1857) да освете јуначку смрт Вукадина Фемића из Доњег Бихора (бјелополски крај), који се завјетовао књазу и Црној Гори да му Турци могу скинути црногорски капетански грб „само с мртве главе, али никад са живе“, па са грбом и 12 својих рођака, борећи се с Турцима, сагорио у својој брвнари,¹² несумњиво најзначајнији успјех Црне Горе на тој страни представља напад на Колашин Миљана Вукова и Новице Церовића 1858. године.

С обзиром на значај овог подухвата, јер радило се о освајању утврђеног града, на одјек који је изазвао и нека нерасвијетљена питања у вези са овим сукобом (о чему даље), чини се да је потребно да се посебно истакну неки подаци, који колико-толико доприносе разјашњењу проблема. Јер, у досадашњој историјској литератури о нападу на Колашин 1858. је релативно мало писано и најчешће узгредно. Истина, и у досадашњој историјској литератури, мемоарског карактера и др., дато је нешто тачних закључака, али проблем није свестраније освјетљаван.¹³ Без претензија на коначан суд о догађају, чини се да је неопходно навести неколико оновремених докумената, а претходно истаћи податке које је, по причању свога оца, о догађају забиљежио војвода Гавро Вуковић, које потврђују и други извори. Наиме, војвода Гавро сматра да су Миљана Вукова на напад подстакли охолост, хвалисавост и прекори катунских главара учесника битке на Граховцу, стална закрвљеност Васојевића и Колашинаца, жеља за осветом и најзад мотив личне освете, јер су му Колашинци непосредно прије тога убили брата, те због тога договор са Новицом Церовићем за напад на Колашин. Иначе, о самом исходу борбе каже: „Све тврде куле града Колашина и околине предате су огњу и до темеља порушене. За тили часак град је постао рушевином...

¹¹ В. Ђоровић, *Лука Вукаловић*, 31—47; Душан Вуксан, *Књаз Данило — Седма година владе*, Записи, књ. XVII/1937, 132; Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 285—86; *Записи и натписи III*; 131, бр. 5535.

¹² Војвода Гавро Вуковић, *Војвода Миљан Вуков и Васојевићи 1820—1886*, Цетиње 1932, 17—22; В. Кнежевић, нав. дјело, 62—87; *Слободна мисао*, бр. 24/1934.

¹³ Војвода Гавро Вуковић, нав. дјело, 22—26; Аница Шаулић, *Новица Церовић*, Београд 1959, 215—26, али закључак да Колашин није заузет (стр. 218); Радоман Јовановић, *Разграничење Црне Горе и Турске 1858. године*, Историјски записи, књ. XXIII, св. 3, Титоград 1966, 411—412.

На граду Колашину и на Сињавини пало је наших мртвих и рањених око 200 друга. Турска погибија: посјечено и изгорело по кућама око шест стотина...¹⁴

Иако је књазу Данилу било стало да се догађају не даје шири публицитет, јер се десио у вријеме рада комисије за разграничење Црне Горе и Турске, па је Цетиње настојало да се ствар колико је могуће заташка, напад на Колашин је снажно одјекнуо. Заправо, неколико дана послје разуре Колашина Вук Поповић у опширном писму обавјештава Вука Караџића да су Миљан Вуков и Новица Церовић ударили на Горњи Колашин, те од Колашинаца учинили „грдило! роб! и гроб!“, да су им куће запалили, гдје су многи изгорјели, да је око 1000 заробљено и да их је толико посјечено, док је на страни нападача погинуло 220 људи, највише Куча. Поповић зна и о плијену, те да су Колашинци „жестоки јунаци“, који никад нијесу имали „над собом ни цара ни господара“ и сл.¹⁵ И још један извјештај из Котора — дописник „Agramer Zeitung“, убрзо послје догађаја (7. августа), обавјештава свој лист: „Колашин се састоји из два села (тако — Ж. Ш.) горњег и доњег Колашина. Са околним селима и кућама које се простиру до ријеке Лима, он броји до 5000 становника који по својој смјелости и храбрости не уступају ускоцима из Мораче и Роваца“, боји се да ће се светити „пошто им је у овом рату упропаштено 12.000 говеди и већи дио домова, жена и дјеце“, а о догађају су писале и друге аустријске новине.¹⁶

О нападу на Колашин и разарању града, разумљиво, био је обавијештен и Цариград, па је постојала опасност да догађај отежа рад комисије за разграничење, што се закључује из преписке француског адмирала де ла Гравијера (налазио се са ратним лађама укотвљен у дубровачкој луци) и књаза Данила. Де ла Гравијер, према инструкцијама француског амбасадора у Цариграду, тражио је тачна обавјештења о догађају у Колашину и Берима код Подгорице (сукоб, претходио нападу на Колашин), јер каже да је чуо да је у нападу на Колашин убијено до 800 Колашинаца, а заробљено око 200 жена и дјеце, па сматра да је посве природно да се толики поход није могао извести без књажева знања, те, као представник силе заштитнице, савјетује мир — „нарочито сад, кад ради комисија на разграничењу“.¹⁷ Међутим, познато је да је књаз успио да кривицу за сукоб баца на Турке, а у Дубровник је слао Миљана Вукова да се правда пред конзулима страних сила.¹⁸

¹⁴ Г. Вуковић, нав. дјело, 22—24.

¹⁵ Вук, *Преписка* VII, 344.

¹⁶ Андрија Лаиновић, *Из доба кнеза Данила*, Годишњак наставника Подгоричке гимназије, Котор 1931, 123.

¹⁷ Д. Вуксан, *Књаз Данило...*, Записи, књ. XVII, 321—23.

¹⁸ Г. Вуковић, нав. дјело, 25.

Љетописци Затарја (калуђери Св. Тројице код Пљеваља), који су брижљиво пратили оновремена збивања у Црној Гори и укратко регистровани исход битке на Граховцу, оставише и два записа о нападу на Колашин. Према првом запису: „1858 удари војска Васоевића и Морачана и Црногорска на Колашин и попалише 300 кућа и побише и погореше едно 1000 великае и малае (ваљда одраслих и дјеце — Ж. Ш.)... јулија 18 ден“. А према другом, као допуни претходног: „1858 ударише Васоевићи и Црногорци на Колашин, те га свега попалише, и што малие што великие роба би тенеф (конопац, што ће рећи повезано — Ж. Ш.) 1000 мјесеца јулија“.¹⁹ Очито, жртве на страни Колашинаца биле су велике, а разарање града потпуно, јер у обавијештеност калуђера не би се могло сумњати.

Интересантан примјер прецизности са врло мало елемената пјесничке конструкције у опису стварног историјског догађаја, гдје је објашњен мотив напада, ток борбе и учешће истакнутих појединаца и масе, исход сукоба, број жртава са обје стране, степен разорености града и значај његова разарања, предствља пјесма „Бој на Колашину 1858“ из „Јуначког споменика“ војводе Мирка Петровића.²⁰ А „Јуначки споменик“ је, познато је, издао Нићифор Дучић 1864, дакле 6 година после разарања Колашина, па отуда до појединости тачна дескрипција догађаја, што, донекле, потврђују и два извора турског поријекла, о којима ће касније бити ријечи.

Разарање Колашина извршено је у незгодно вријеме — пријетила је опасност да се рад комисије за разграничење развргне. Због тога настојање књаза да пред европском јавношћу умањи значај овог догађаја, да смањи број жртава проузрокованих нападом и сл. Но, као што је познато, рад комисије је настављен и Црна Гора територијално нешто проширена — у колашинској области припали су јој Горње Липово, Речине и дјелови Бјеласице; док су сусједни Дробњаци и Васојевићи, одлуком комисије, остали разједињени,²¹ што ће представљати неуралгичне тачке у црногорско-турским односима на подручју Полимља и Потарја.

Разграничењем Црне Горе и Турске мир је повраћен само за кратко, јер Пивљани и Дробњаци нијесу хтјели да се мире са Турцима, а чврстог мира није било ни на другим странама. Турска на својим границама није могла обезбиједити ред и мир, док је углед и утицај Црне Горе после Граховца и Ко-

¹⁹ Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, Београд 1903, стр. 396—97, бр. 4153. и 4156.

²⁰ Војвода Мирко Петровић, *Бој на Колашину (1858 год.)*, Јуначки споменик, Цетиње 1951, стр. 35—8.

²¹ Нићифор Дучић, *Црна Гора*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 40, Београд 1874, 15, са картом тих граница; Андрија В. Лаиновић, *Побједа на Граховцу 1858. у списима савременика*, Цетиње 1958, стр. 195—97, док. бр. 18.

лашина код заграничених племена порастао. С подручја Потарја и Затарја Цетињу те 1858. године пристижу жалбе, јер отуда се очекује заштита — Бјелопольци се жале на зулуме турске, који се више трпјети не могу, нарочито послѣје колашинског сукоба. Прије тога допријеше жалбе и са друге стране — књазу пише „сиротиња гусињска“ да су „на велику муку од Турака“, несносну „отка се похара Колашин“, а други пут писаху књазу: „Над имамо на ваше свијетло име, да не ви избавите силе турске и вашијем крилом опкрилите“.²² Те године, и игуман Довоље јеромонах Пахомије писаше књазу да је манастир у великој нужди „од безаконога скота колашинског“, али и то: „У здравље твоје стране нас је сунце огријало...“ и почела је с турске стране твојим трудом правда излазити“, могао је да се око манастирске земље на турским судовима суди с Колашинцима. Истина, игуман се жали књазу да су Бојовићи, Вуковићи и Кнежевићи (Шаранци) купили у Пренћанима и Вашкову турску земљу, не поштујући манастирско право првјенства куповине, а притисли и нешто манастирске земље. Пише да се жалио Новици Церовићу, па му овај рекао да су такви, као он (калуђер), издали на Косову.²³ Јеромонах Пахомије није могао појмити да је Церовић водио смишљену политику насељавања Затарја бунтовним становништвом с подручја Језера, Шаранаца и Дробњака.

С обзиром на то да су актом разграничења били незадовољни Васојевићи и Дробњаци, племена сусједна Колашину и Затарју, сукоби на овој страни били су неизбјежни. Јер, и само постављање границе, гдје није вођено рачуна о цјеловитости племена, изазивало је отпор и обраћања Цетињу да се прикључе Црној Гори — Доњи Васојевићи пишу о томе и француском конзулу Екару, и, напосто, порез, који је требало предати турским властима, нека погранична племена предају Цетињу.²⁴

У условима општих немира дуж црногорско-турске границе и непријатељства на подручју Колашина убрзо су наново отпочела. Тако, 4. јуна 1860. Вук Поповић пише Вуку Караџићу: „У вторник пред Троичин дан ударе Шаранци, Дробњаци и Пивљани заједно на Доњи Колашин“, те да је при нападу на утврђене куле било „46 мртвијех и преко 80 рањених Шаранаца, а од Колашинаца погину само двојица и двије им куле изгоре“ и даље да су Шаранци нарочито настрадали при одступници, од којих су се многи удавили у Тари, те „од 400 пушака нашијех није их се половина вратило здравијех.“²⁵ Овдје се ра-

²² Душан Вуксан, *Књаз Данило—Седма година владе*, Записи, књ. XVII, 262.

²³ *Записи*, књ. XI, св. 4/1932, 222—23.

²⁴ В. Ђоровић, *Лука Вукаловић*, 57—74; В. Кнежевић, нав. дјело, 106—111; Димо Вујовић, *Молба Доњих Васојевића да се припоје Црној Гори*, Ист. записи, књ. XX/1963, 303—307.

²⁵ Вук, *Преписка VII*, 367.

дило о нападу, који је с подручја Шаранаца, према договору с првацима Васојевића, који су с Бјеласице имали да нападну Мојковац, Поља и Подбишће, извео Јоксим Кнежевић преко Таре на Стричину Мушовића. Али, како до напада Васојевића није дошло, Шаранци су у овом походу на Стричину грдно настрадали (према неким подацима, било их је око 70 мртвих), јер у одбрану Стричине прискочила су сва муслиманска доњоколашинска села и др., те нападаче натјерали у безглаво бјекство, при чему су највише настрадали рањеници.²⁶

Пораз на Стричини тешко је одјекнуо међу црногорским брђанским племенима, а и на самом Цетињу, па је Доњоколашцима припремана освета. Прилика за то пружила се убрзо — у 1861. години дошло је иначе до више сукоба на црногорско-турској граници (сукоби око Никшића, упад Новице Церовића у фочански кадилук, два упада Васојевића на подручје Бихора и др.) и већ с почетка те године устанак је био захватио поједине дјелове, а Црна Гора се припремала за рат. Јер, на Цетињу је било преовладало схватање да ће Црној Гори поћи за руком да подигне устанак на једном ширем подручју око Црне Горе, који би се потом претворио у свеопшти рат противу Турске, а када је у Херцеговину, да умири побуњене покрајине, Порта послала Омер-пашу Латаса, званично Цетиње је то схватило као увод у нови рат. Протагониста ових схватања био је војвода Мирко Петровић, а пошто у плановима ове врсте подручје Потарја и Затарја није могло бити заобиђено, у околину Колашина и Пљеваља упућен је један од најповјерљивијих сарадника војводе Мирка, Машо Врбица. Овај је имао задатак да тамо организује устаничке снаге, да од њих образује један одред, који је на дати знак и у погодном моменту требало да отпочне дјејства према Санцаку и Старој Србији и да успостави контакт с књажевином Србијом.²⁷

Започета као завјереничка, акција Маша Врбице на Тари се успјешно развијала, јер, када је тамо послат (почетком јуна), књаз је писао Новици Церовићу да му шаље Врбицу, којему чим дође треба додијелити 300 Шаранаца и Дробњака и поручити за толико Пивљана, али да нико не носи грба на глави. Уз то књаз је Церовићу издао налог да свакоме који би пошао са Машом, а вратио се прије њега мора одузети имовину — („томе да имаш узети све што има“), те да се запрјети „свакојему војнику да слушају Врбицу... а који не би њега послушао дајем му власт да га има мушкетати“. И, већ крајем јуна Врбица је у свом „корпусу“ имао 1700 људи. Тада је писао Цетињу: „За села турска на ову страну ако ми допустите да их раселим и у њих населим Просјенчане (ваљда Прошћен-

²⁶ Исто, 367; *Глас Црногорца*, бр. 35/1886.

²⁷ Бранко Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, Београд 1963, 134—37.

це — Ж. Ш.) и друге пограничне Србе, иначе ће бити рђаво стање Морачанима у Горњи Колашин. Тара остаје у њихове руке, а да се раселе Тара би била добар бедем“. Очито, Врбица је тражио одобрење да са лијеве стране Таре протјера муслиманско становништво, гдје би населио Прошћенце и друге Затарце, који су, како изгледа, тада и иначе у приличном броју напуштали своје аге и ускакали у предно Дробњака, а то је и вријеме масовне хајдучије у Затарју. Хтио је да од Таре створи чврст бедем и тако обезбиједи Морачане, Ровчане и друге, насељене послје 1858. у Липову, Речинама и другдје по Горњем Колашину, одакле је, по свој прилици, у то вријеме муслиманско становништво углавном било избјегло. Међутим, одобрење за ову акцију Маша Врбице с Цетиња није дато. Врбица је даље извјештавао да у пљеваљском кадилуку има око 3000 људи спремних за устанак, од којих су два дијела наоружани. Због тога моли да му се одобри да, пошто разори Колашин, удари на Пљевља, гдје би само из једне џамије отео 200 товара џбане, а успоставио је и везе са главарима Доњих Васојевића, а преко ових и са неким првацима „од пецке нахије“.²⁸ Али, услови за сарадњу Србије и Црне Горе нијесу били сазрели, па ни за устанак ширих размјера, те планови Маша Врбице нијесу реализовани, мада је крстарење његовог „корпуса“ подручјем Колашина и Пљеваља било од немалог значаја за јачање црногорског утицаја на овој страни, а чаркања па и већи сукоби око Таре нијесу престајали.

Један од најжешћих сукоба на овој страни представљао је напад на доњоколашинска села Поља и Подбишће, организован као освета за Стричину и с намјером да се Пољани и Подбишћани претјерају преко Таре. Наиме, једна јака групација састављена од Дробњака, Језераца и Шаранаца, а потпомогнута Ровчанима, Морачанима и са нешто Катуњана који су тамо приспјели са војводом Марком Мартиновићем, под вођством Новице Церовића и Јоксима Кнежевића напала је 30. октобра (ст. календар) ова села, насељена најборбенијим доњоколашинским елементом. Иако нападнути јаким снагама и опкољени са три стране, а због набујале Таре није им могла притећи већа помоћ, Пољани су пружили жесток отпор у ком изгину више доњоколашинских муслиманских првака, међу њима и неколико Мушовића, који су на добрим коњима били прешли Тару и Пољанима притекли у помоћ. Поља су прилично настрадала, али и нападачи, уз бројне жртве с обје стране, одбијени. Међусобни сукоби Колашинаца и сусједних племена друге конфесије су настављени, па је у једном из идуће године спаљена и Штитарица,

²⁸ Душан Вуксан, *Друга година владе краља Николе*, Записи, књ. XIX, 1938, 261—62; В. Павићевић, нав. дјело, 136—37.

ондашње муслиманско село на граници два Колашина.²⁹ Те године је дошло и до црногорско-турског рата, односно до тзв. другог Омер-пашина похода на Црну Гору. Колашинска област и дио Санцака били су у овом рату озбиљно потресени, јер су војску Хусеин-паше, који је командовао снагама тзв. „Лимског корпуса“, неколико пута тукле црногорске снаге под командом Новице Церовића и Миљана Вукова (једном код Бијелог Поља) и успјешно успоравале њено кретање у правцу Спужа и Подгорице.³⁰

Устаничке снаге из Шаранаца и Дробњака било су врло активне за читаво вријеме рата, вршећи честе нападе на подручје оба Колашина, а Затарјем су тих година крстариле бројне хајдучке дружине Мића Глушчевића, Ристана Шарца и др. и свакодневно у запту држале затарска муслиманска села, плијениле стоку и прегониле је у Шаранце, гдје су се многим од ових хајдука и налазиле породице. А када је пљеваљски кајмаком Ибрахим-бег Алајбеговић извео напад на Шаранце, ове хајдучке дружине су стале у одбрану Шаранаца и слободе Црне Горе. Наиме, пошто је Омер-паша непосредно угрозио Цетиње, а и снаге Хусеин-паше стигле до Подгорице, Миљан Вуков са 1500 Васојевића, већина Пивљана, Дробњака, Језераца и Шаранаца са Жарком Љешевићем, Новицом Церовићем и Јоксимом Кнежевићем остављају своја села, иако изложена опасности од турског напада, и одлазе да бране Цетиње. Сазнавши за то Алајбеговић са одредом јачине око 1000 башибозука и неколико чета регуларне војске, ојачан Доњоколашинцима и са нешто мобилисаних немуслимана из Затарја (као коморџије), извео је напад на Шаранце, гдје је 6. августа у шаранском селу Руданцима потучен од једног одреда Језеро-Шаранаца и придружених хајдука-Затараца, укупне јачине око 400 људи. Пошто је на бојном пољу пао и сам Алајбеговић, већина из његова одреда нашла је смрт у изненада надошлој Тари или лемећи се низ окомите тарске литице, док је на страни устаника било око 60 мртвих, међу којима и истакнути хајдучки харамбаша Мићо Глушчевић.³¹

О приликама из тих година на подручју Колашина и у пљеваљском крају, о утицајима Црне Горе на тој страни могуће је, донекле, судити и на основу два поуздана извора турског поријекла. У првом ради се о подацима из заоставштине Џевдет-па-

²⁹ Вук, *Преписка* VII, 399—400; *Глас Црногорца*, бр. 35/1886 (у некрологу Јоксиму Кнежевићу); В. Кнежевић, нав. дјело, 95—8; Б. Павићевић, нав. дјело, 198; *Јуначки споменик*, цјесма бр. 14.

³⁰ В. Ђоровић, *Лука Вукаловић*, 123; Б. Павићевић, нав. дјело, 296—97.

³¹ Вук, *Преписка*, 421; *Глас Црногорца*, бр. 35/1886; В. Кнежевић, нав. дјело, 98—105; Б. Павићевић, нав. дјело, 355—57 — Павићевић указује да се наводи претјерано велик број жртава на турској страни (Поповић—Вуку 2000, код Кнежевића 3000 и сл.).

ше, ванредног инспектора Порте за област Босне и Херцеговине у 1863. и 1864. години. Поред података извјештајног карактера: о раду на пацификацији побуњених нахија у Херцеговини и приликама у тим нахијама, о неким устаничким вођама (Жарку Љешевићу, нпр.), завођењу редовне војне службе у босанском ајалету, односно спровођењу војне реформе, о заптијама, пандурима, раду на организовању „колони милитер“, тј. војне границе око Црне Горе, и то у Херцеговини и Новопазарском Санџаку, чифлучком питању и др., извјештај се укратко дотиче и Колашина. Према њему: „Раније за време црногорских ратова Црногорци су били навалили на Колашин. Становништво колашинско, опет, борило се рушећи и палећи. С обје стране пало је много жртава. Кад Црногорци ударише с великим мноштвом људи, а овима с ове стране не дође никаква помоћ, Колашинци су били принуђени да напусте своје домове и свој завичај. Беху се растурили и тумараху по Новопазарском санџаку“ (подвукао Ж. Ш.). Даље, према Џевдет-паши, повратак Колашинаца је организован уз помоћ војске, а потом се приступило утврђивању града и подизању кула, што је држано у највећој тајности да не би дошло до интервенције посланика страних сила на Порти, у чему се успјело, јер, „тамошњи крајеви су у буџаку... па пошто је положена основа, становништво Колашина се смести и ствар је узела облик свршеног чина“.³²

У мисији ванредног изасланика с Порте Ахмет Џевдет-паше био је наименован за секретара Албанац Паско Васа-ефендија (касније Васа-паша и мутасериф једног санџака у Сирији), којему је, како сам каже, познавање „славенског језика“ помогло да добије „сигурна и тачна обавештења о статистици, трговини, индустрији и општем стању земље“, па о свему томе остави податке, између осталих и о приликама у Пљевљима и Колашину, док је Бијело Поље тада (до 1865) било у домену Скадра. Према Васа-ефендији рачуни санџака Пљевља „нађени су окаљани крађом и расипништвом...“, те је „рђава управа изазвала многе жалбе од стране народа... Кајмакам и готово сви чиновници примали су мито... Народ је трпео многа злостављања од стране чиновника...“ И најзад закључује: „С обзиром на рђаву управу која је тако дуго трајала у Пљевљима, мислим да могу рећи, да би без ових строгих дела (отпуштање кајмакама из службе — Ж. Ш.) и без реформи Џевдет-ефендије било, можда, тешких компликација у овом крају који је смештен шест миља од границе Црне Горе...“

О Колашину Васа-ефендија записа: „Џевдет-ефендија посла генерала бригаде Махмуд пашу (Фреунд) са редовним трупама да заузму Колашин кога су још од рата окупирали Црногорци. Ови су се у њему бесправно сместили и присвојили куће

³² Глиша Елезовић, *Из посмртних рукописа Џевдет Ахмед паше*, Прилози за оријенталну филологију, св. II, Сарајево 1951, 298, 313—14.

и поља становника муслимана који су због тога били присиљени да напусте свој крај и потраже уточишта на другом месту“, те да су се Црногорци пред одлучношћу, а добивши и поруку с Цетиња, повукли. Даље, према Паску ефендији, „после напуштања вароши (од стране Црногораца — Ж. Ш.), Махмуд паша запоседну крај; он уведе старе становнике у њихове куће и њихова имања. Затим, системом утврђења успео је да Колашин буде заштићен од препада и да чува јавни мир“.³³ Ове наводе потврђује и један запис из 1864. године са једне књиге манастира Св. Тројице код Пљеваља. Јер, према запису: „И гради Мамут-паша Маџар град у Горњем Колашину (истичу га као заслужна за то и Џевдет-паша и Васа-ефендија — Ж. Ш.), и Њуприју на Тари на Подбишћу, и прођоше мајстори из Травника, и из Сарајева и из Ерцеговине од Пљеваља и Пријепоља и аргати из Мостара од Бијелог Поља и Сјенице и из Косова од Приштине“.³⁴

На основу ових података јасно је да град Колашин није био утврђиван од његове разуре 1858. до доласка Портина комесара Џевдет-паше, односно до пред крај 1864, јер је Џевдет-ефендија пошао из Сарајева за Пљевља 26. маја те године, па послје једномјесечног задржавања у Пљевљима за Пријепоље и Сјеницу, гдје је у сједишту Новопазарског Санџака и ријешено да се Колашин освоји и утврди.³⁵ Извјесну недоумицу, чини се, представља питање када је муслиманско становништво напустило град и горњоколашинско подручје — одмах послје разарања Колашина 1858. или за вријеме дјеловања „корпуса“ Маша Врбице и честих упада Језеро-Шаранаца, Дробњака, Вasoјевића, Морачана и Ровчана, узастопно неколико посљедњих година пред други Омер-пашин поход на Црну Гору, а већих сукоба било је и у тој години све до закључења црногорско-турског мира. Џевдет-паша нас обавјештава да се то десило „раније за време црногорских ратова“, док Васа-ефендија каже „још од рата“. По свему судећи ово становништво је с подручја Горњег Колашина истјерано 1858, јер колико је познато, од тада, за неколико година, поприште црногорско-турских сукоба је увијек подручје Доњег Колашина. Овдје ваља истаћи да су и за то вријеме управне власти колашинског мудирлука постојале, чије је сједиште, највјероватније, било у Мојковцу (Доњи Колашин). Ванредни изасланик и у овом мудирлуку констатова разне злоупотребе, почињене од стране више домаћих бегова „како на штету владе, тако и појединаца“, а колашински мудир бијаше „унапријед узео двоструки порез“, а малмудир (финансијски управник) био је „украо влади своту од 200.000 пјастера, не ра-

³³ Паско Васа-Ефендија, *Босна и Херцеговина за време мисије Џевдет-ефендије*, Сарајево 1958, 93, 95—7.

³⁴ *Записи и натписи II*, бр. 4162.

³⁵ Паско Васа, нав. дјело, 97.

чунајући намирнице и муницију која је ишчезла за време рата са Црном Гором“, због чега су заједно са кадијом били смијени и отпуштени из службе.³⁶

Оцијенивши значај Колашина на граници према Црној Гори Цевдет-паша је издао наредбу да се заузме и обнови град, а у извјештају Цариграду је предлагано да се „у кадилуку колашинском, где народ још живи племенским животом“ и гдје је увијек под оружјем, приступи уређењу слично „колони милитер“, што је предложио и за кадилук никшићки и за Корјениће, како би се створио војни кордон око Црне Горе.³⁷

Рат Црне Горе и Турске 1862, у ком умало није доведен у питање даљи самосталан развитак Црне Горе, и продор Омер-паше до надомак самог Цетиња није умањио углед Црне Горе код околног немуслиманског становништва. Цетиње је и надаље атрактивни центар снажних утицаја на подручје Херцеговине, Новопазарског Санџака а и шире. Напоменимо узгред да је и прослављени устанички војсковођа Лука Вукаловић онемогући себи опстанак на тлу своје Херцеговине поред осталог и због тога што је независно од Цетиња вршио преговоре с Турцима, који су били спремни да бунтовним дјеловима Херцеговине дају извјесне уступке.³⁸ Индикативно је у том погледу и једно писмо архимандрита, игумана и братије манастира Дечана упућено 10. IX 1863. књазу Николи у ком га обавјештавају да је неколико Пешића из турског дијела Васојевића дошло у манастир, гдје су се заклели „како они нису од онога рода убице Његове Светлости поч. Государа Књаза Данила... како су ји неки људи опали“, већ су наводно, „пре 100 година из Колашина у Васојевиће прешли, а из Белопавлића има 200 година“, па „никако не пристају да су они од оне зле фамилије Кадића“.³⁹ Очито, утицај Црне Горе је био продро у најшире масе околног немуслиманског становништва, а ријеч књаза Николе била је пресуднија него ријеч манастирске братије тако угледног манастира. Уосталом, то је период националног буђења и хришћанског становништва Затарја, а да се и не говори о оном у Херцеговини, на подручју Колашина и у сусједству слободних Васојевића. Интересантна су у вези са тим и запажања Цевдет-

³⁶ Исто, 96.

³⁷ Г. Елезовић, нав. дјело, 289.

³⁸ В. Ђоровић, *Национални развој Босне и Херцеговине у прошлости (до 1875. године)*, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево 1929, 34. Иначе општепознат је оновремени углед Црне Горе код војвођанских Срба (гдје мушкој дјечи често дају име Мирко), јавног мњења Србије, у Хрватској и Далмацији. И Светозар Марковић, у једном писму с почетка 1869, констатује чињеницу да су у вријеме црногорско-турског рата 1862. „Црна Гора и династија Петровића били популарнији у Босни и Херцеговини но Обреновићи“, — Светозар Марковић, *Из политичких списа и преписке*, Сарајево 1952, 243.

³⁹ *Записи*, књ. XVII св. 3/1937, 158.

-паше. Наиме, када је уочи његова доласка у Херцеговину (половином јула 1863.) у једном селу у околини Пљеваља био убијен један хришћанин, иако су убице биле „из неке хајдучке банде“, а мјесне власти предузеле истрагу, у Пљевљима „хришћани затворише дућане и овоме питању дадоше облик побуне“. Јер, према Цевдет-паши, „у том крају од неког времена овакве личне злочине почели су да схватају као израз националне мржње (подвукао Ж. Ш.), па је из Цариграда била издата заповијест Черкез Абди-паши да из Битоља похита за Пљевља.⁴⁰ А зазирања од утицаја Црне Горе на своје заграничне сународнике присутна су и код његова секретара, па отуда и предлог да се око Црне Горе образује војни кордон.

Један од значајнијих пунктова црногорског утицаја на Затарје, од прољећа 1866, представљаће манастир Добриловина, односно личност младог јеромонаха манастира Михаила Дожића. Послат у Добриловину посредством војводе Мирка, иначе родом из Мораче и цетињски ђак, Дожић је овдје развио врло жив национални рад. Његовом слању у Добриловину претходио је један разговор на скупштини у Острогу (свечаности и скупштине у Острогу често су служиле књазу за сусрете и разговоре с првацима Језера, Шаранаца и Затарја). Том приликом поведен је разговор о обнови манастира, запустјелог 1833, чега се прихвати Јоксим Кнежевић са Шаранцима. Уз помоћ Шаранаца и околног немуслиманског становништва Дожић је релативно брзо обновио манастир и манастирско имање, тј. водећи спорове код турских виших власти манастиру је повратио одузету земљу. Приходима од земље, а највише „писанијом“ (прилозима вјерника), довео је манастир у ред, подигао нешто манастирских зграда и отворио школу. (Отворена 1869. или 1870, радила је тајно, а на крају школске 1871/72. године обишао је ревизор с Цетиња; тада је била уврштена у ред осталих државних црногорских школа). Отварање школе било је значајно за буђење националне свијести околног становништва. Истина, на подручју Затарја школа је било и раније — у Пљевљима су турске власти дозволиле градњу школе 1823, а основна школа у Бијелом Пољу, сматра се, радила је од 1846. Ове школе. бјелопољску од 1857, а школу у Пљевљима од 1859, помаже Попечитељство просвештенија Србије, па су преко школа и црквеношколских општина, трговаца и „благодјејанаца“ школованих у Србији политички утицаји допирали и отуда.

Од доласка Дожића у Добриловину Цетиње је о приликама у Затарју редовно обавјештавано, било да је слао извјештаје или одлазио на Цетиње ради реферисања и добијања упутстава. По налогу Цетиња путовао је у Сарајево да од вилајетске управе добије одобрење за несметан вјерски рад, а у Мостару успоставља везе са познатим националним радником архимандритом

⁴⁰ Г. Елезовић, нав. дјело, 272.

Памучином и руским конзулом Иларионовим. Не мањи допринос Дожића састојао се у мирењу завађених братстава по Затарју и пружању помоћи селима Затарја при бирању народних првака, који су, попут племенских старјешина у Црној Гори, рјешавали све спорове својих сељана, независно од турских власти. Потом бира и народни суд („Комицијум“) који је имао да рјешава међусеоске и друге спорове. А сам је, под изговором мирења завађених и одласка у „писанију“, обилазио Затарје и вршио пропагандни рад у корист Црне Горе.⁴¹

Пропагандни рад Цетиња на овој страни није био концепцијски посве разрађен, али није ни недостајао. Уосталом, поред осталог, и Морачани и Ровчани насељени у Липову и Речинама, односно дијелу Горњег Колашина (по разграничењу 1859), гдје ће остати и послије обнове и утврђивања града, служили су као „заразан“ примјер како се и у сиромаштву може слободно живјети, а борбом стећи власништво над земљом, што за затарског беземљаша, кога је морила неодољива глад за земљом, није било од малог значаја. Уз то, пошто турске власти нијесу могле гарантовати имовинску и личну сигурност, разрјешење сплета тих проблема је очекивано од стране Црне Горе, а мит о владарској кући Петровића, као слободарима и ослободиоцима, тада неокрњен, био је снажно присутан и на подручју Потарја и Затарја. Отуда пристижу овако интонирана писма, као ово из 1869. године: „Вашему Високоблагородном Господару и Књазу Николају Слободне Црне Горе и свију Брда“, да писмо, гдје изнесе своје патње, усљед тешких дажбина и разноврсних зулума, започну овако: „Свјетлости наша, без захода сунце које ми сваки дан гледамо да нас огрије... Ми христјани који живимо невољно у Колашину“.⁴²

Касније, почев од 1871, цетињски лист „Црногорац“ брижљиво прати збивања по Затарју, региструје акте силецијства, јер то је вријеме појачане муслиманске хајдучије разбојничко-пљачкашког карактера, биљежи случајеве присилне исламизације (претежно жена), о чему отуда, а нарочито из Пљеваља, листу пристижу дописи.⁴³ Вјеровати је да је који примјерак листа тамо тајно и добијан, те су Затарци сазнавали да се са њи-

⁴¹ С. М. Путник, *Мали додатак к описивању манастира Мораче и Добриловине А. Јовићевића учитеља*, Просвјета, св. IV год. VI, Цетиње 1895, 219—220; *Педесет година на престолу Црне Горе*, Цетиње 1910, 123; Милија Драговић (уредник), *Црногорски алманах—Неколико најзначајнијих портрета*, Суботица 1929, 33; Ристо Драгићевић, *Неколико архивских података о школама у Црној Гори у осмој деценији прошлог вијека*, Ист. записи, књ. VIII св. 1—3/1952, 21—22; у једној биљешци у *Гласу Црногорца*, бр. 30/1888, наводи се да је школа радила од 1869. све до устанка 1875.

⁴² Д(ушан) В(уксан), *Тешко стање у Колашину*, Записи, књ. XVI/1936, 249—250.

⁴³ *Црногорац*, год. I, Цетиње 1871, бр. 13, 15, 19, 21, 24—26, 37, 38, 48. Касније, пошто је престао да излази „Црногорац“ о збивањима у Затарју редовно обавјештава своје читаоце „Глас Црногорца“, од 1873.

ховим патњама саосјећа. Ту улогу ће наставити „Глас Црногорца“.

У Затарје су допирали политички утицаји и из Сарајева. Штавише, у вријеме општег завјереничког врења у Босни, Пљевља су била укључена у завјеренички покрет. Јер, према једном списку „усталаца народних“, који је крајем 1869. Јовану Ристићу доставио Богољуб Петрановић, учитељ српске школе у Сарајеву, међу онима „преко којих смо поглавито спремили и уредили чете народне“ (завјереници) налазило се и име проте Вула Госпића из Пљеваља.⁴⁴ Симптоматично је у том погледу и путовање, о школском распусту 1870, познатог националног радника Саве Косановића „из Сарајева у Вранеш окружија колашинског највише ради промјене ваздуха“.⁴⁵

Остављајући по страни утицаје Београда, Сарајева и с подручја Херцеговине, укрштање и сукобљавање цетињско-београдских утицаја у вријеме уочи устанка 1875, који ће се јаче испољити у току самог устанка и током преговора Србије и Црне Горе у вези са предстојећим ратом противу Турске, потребно је истаћи велику улогу Језераца и Шаранаца у припремању Затарја за наредне догађаје. Номинално под Турцима, а тада потпуно слободна и де факто интегрални дјелови Црне Горе, ова племена су представљала трансмисиону станицу цетињских утицаја на Затарје. Прваци ових племена Јоксим Кнежевић, Трипко Џаковић и др., у име црногорског књаза, рјешавају међусобне спорове и размирице немуслиманског становништва Затарја, нарочито у селима ближе Тари, па и случајеве теже природе, крвне деликте и сл.⁴⁶ Војвода Трипко Џаковић заступа Затарце код турских власти, свакад када се рјешавају грађански или кривични спорови користи се околношћу што је формално-правно држављанин Османске царевине и представник Језера и Шаранаца код турских власти у Пљевљима, а у ствари војвода Црне Горе, повјерљива личност књаза Николе и истакнути протагониста црногорске политике у Затарју.⁴⁷

Цетиње се интересује и за бројно стање и борбену готовост појединих затарских села, о чему су обавјештења и пристизала. Тако, у новембру 1874. учитељ из Дробњака Лука Ђуровић (у устанку један од четовођа по Затарју) увјераваше предсједника Црногорског сената војводу Божа Петровића да у датом тренутку треба рачунати на „село звано Бабинце (у ствари Бабине,

⁴⁴ Архив Историјског института САНУ XVII, 1, 6 — Збирка Јована Ристића.

⁴⁵ Сава Косановић, *Српске старине у Босни*, Гл. СУД, књ. XII, Београд 1871, 158—88; Ж. Шћепановић, нав. дјело, 67—8.

⁴⁶ *Црногорац*, II, бр. 21/1871 — случај крвно завађених Ћосовића и Петрића посредством Јоксима Кнежевића и др.

⁴⁷ *Једно писмо војводе Трипка Симова књазу Николи (18/11—1874)*, Записи, књ. XXI/1939, 188—90; Томо П. Ораовац, *Војвода Трипко Џаковић*, Цетиње 1935, 18.

иначе у првој години устанка јако устаничко упориште устаника пријепољско-пљеваљског краја — Ж. Ш.) које се састоји од најмањег броја 300 пушака, а из другог који је у свези са овим, званог Мокроногци... 150 пушака“, јер они нијесу „удављена мужика и раја турска но прави синови слободе“.⁴⁸

Утицај Цетиња, Београда, из Сарајева и из Херцеговине, гдје је стално била присутна идеја о устанку и ослобођењу, а надање несређене аграрне прилике, лична и имовинска несигурност имали су за посљедицу да је у Потарју и Затарју с нестрпљењем очекиван подстицај са стране да се устанак започне.⁴⁹ Због тога вал херцеговачког устанка релативно брзо захвата и ова подручја и турски дио Васојевића и нека села (Брзаву и Фемића Крш) бјелопољског краја. У Добриловини, Језерима и Шаранцима је, и иначе, и прије устанка било избјеглица из Затарја, пребјеглих током претходне или првих мјесеци те 1875. године. Штавише, постоје неке индикације да је до ситнијих чарки и зађевица (убиство Салка, синовца колашинског првака Хамзе Мушовића) и упада мањих чета у Затарје долазило и прије устанка у Херцеговини.⁵⁰

Без намјере да се овдје детаљније освјетљава одјек устанка у Затарју, његов ток и сламање од стране Турака,⁵¹ чини се да је неопходно напоменути да је устанак 1875. захватио шире подручје Затарја и сва немуслиманска села колашинског кадилука, да Цетиње од првог дана све нити устанка држи у својим рукама. Књаз тамо шаље своје изасланике — у Језера и Шаранце Јола Пилетића и Новицу Церовића, да их убрзо замијени Бајо Бошковић, а планиран је и одлазак сердара Сава Јовићевића,⁵² док је у Добриловину упућен Башо Божовић.⁵³

Устаници пљеваљског краја, ојачани Језеро-Шаранцима, продиру дубоко у турску територију — блокирају Пљевља и допиру до надомак Пријепоља и Прибоја. Том приликом успостављају везе и изводе заједничке акције са устаницима пријепољског краја — настоји се да се преухитри евентуално освајање Пљеваља (за рачун Србије) од стране Жарка Љешевића

⁴⁸ Д. Вуксан, *Ситни прилози. Три писма Луке Ђуровића*, Записи, књ. XXI, 184.

⁴⁹ Ж. Шћепановић, нав. дјело — опширно о приликама у Затарју, а један рад, у ствари саопштење на Међународном научном скупу посвећеном 100-годишњици устанака у БиХ..., Сарајево 1975, налази се у штампани.

⁵⁰ М. Драговић, *Црногорски алманах*, 33.

⁵¹ В. нап. 49.

⁵² Архив Историјског института у Титограду. — Документа из личног архива краља Николе (Овјерени преписи), Фас. 343, бр. 78. Није нам познато да ли је сердар Јовићевић и долазио на Тару, док је Бајо Бошковић, све до повлачења отуда, био главни координатор устаничких снага у Затарју.

⁵³ О мисији Баша Божовића — Ж. Шћепановић, нав. дјело, 70, и д.

и других емиграната, смјештених у Ужицу, чије су добровољачке јединице, наоружане тамо, дјејствовале према упутствима Београда. Међутим, како Љешевић није успио продријети даље од Прибоја, до сусрета устаника с једне и с друге стране дошло је на Лиму код Прибојске Бање, када се из састава Љешевићевих снага издвојио дио добровољаца (око 100, претежно Црногораца — дружина попа Петра Павићевића и Нешка Спасојевића) и прикључио устаницима пљеваљског краја.⁵⁴ Дакле, одмах од почетка устанка Затарје је предмет интересовања и Цетиња и Београда, чији се интереси овдје укрштају и сукобљавају, да би касније, када су се Србија и Црна Гора споразумјеле да ступе у заједнички рат противу Турске, према Уговору савезника и Војној конвенцији саговорача, Затарје било издијељено на интересне сфере.⁵⁵ Али, пошто је крајем 1875. устанак у Затарју био сломљен од стране Турака, а подручје удаљено од оба ратишта, услова за поновни развој устанка није било. Каснији упади (током црногорско-турског рата) мањих јединица, па и већих војних формација, нијесу битније утицали да се поново разгори устанак у Затарју. Уосталом, и Београду и Цетињу било је стављено до знања од стране Аустрије да поход према Санцаку представља повреду њених интереса.⁵⁶

Од краја 1875, када је језгро устаничких снага принуђено да напусти Затарје и заједно с породицама пређе на лијеву обалу Таре, црногорско-устаничке снаге на овој страни стално су у одбрамбеном ставу — Цетиње током 1876. забрањује и свако четовање преко Таре. До већих црногорско-турских сукоба на овој страни (Стожер, Барице, Крупице и др.) дошло је средином 1877, а затим и до познатог похода новозазарског војног команданта Хафиз-паше на Дробњаке (с циљем да се притекне у помоћ опкољеном Никшићу), одакле је био принуђен да се повуче,⁵⁷ да коначно одредбама Берлинског уговора Тара постане државна граница између Црне Горе и Турске.

С обзиром на изложено може се закључити да Потарје и Затарје већ од почетка владавине књаза Данила улазе у круг интересовања црногорске државне политике, што је било условљено друштвено-политичким струјањима и потребама даљег кретања црногорског друштва, али и саосјећањем са својим сународницима. Међутим, акције на тој страни зависиле су од об-

⁵⁴ *Глас Црногорца*, 1875, бр. 38. и 44; Богдан Мемедовић, *Усташки бојеви 1875—1877* (за штампу припремио Душан Вуксан), Цетиње 1934, 22—25.

⁵⁵ *Текст Уговора и Војничке конвенције* (објавио Д. Вуксан), Записи, књ. XV/1936, 236—39. и 300—303.

⁵⁶ *Педесет година на престолу Црне Горе*, стр. 30; *Записници седница Министарског савета Србије*, (приредио Никола Шкерковић), Београд 1952, 335.

⁵⁷ Ж. Шћепановић, нав. дјело, стр. 89—91. и нап. 66—69, гдје је испрво наведена литература, архивска и др. грађа.

јективних могућности Црне Горе, прилика у Турској и става европских сила. С друге стране, Цетиње је за Затарје већ од Данилова доба атрактивни центар, гарант националног и економског ослобођења, при чему су могућности Црне Горе често прецјењиване. Успјехе Црне Горе на овој страни Затарје често искијава, јер се Турци свете над недужним, отуда појачани прогони по Затарју послје 1858, 1862. и терор у Бијелом Пољу иза турског пораза на Липову 1872.

Црногорска пропаганда на овом подручју падала је на плодно тло па, с обзиром на то и на низ других околности, и масовно учешће Затараца у устанку 1875. И, што је важно истаћи, у устанку не учествује само село, већ и дио занатлија и трговаца из Пљеваља и Бијелог Поља. У Бијелом Пољу, за читаво вријеме устанка и рата Црне Горе са Турском, група грађана са мјесним учитељем прикупља обавјештења о кретању турске војске и сл. и доставља их Михаилу Дожићу, Новици Церовићу и другима, док се дио избјеглих Бјелопољаца борио у саставу пољско-колашинског батаљона, а једна чета у саставу устаничких снага Лазара Сочице.⁵⁸ Избјегли устаници с пљеваљског подручја борили су се заједно с Језерцима и Шаранцима, а избјеглице из Затараја напосто су загушиле подручје Дробњака, гдје их је у октобру 1875. било преко 9000 душа, а било их је и у Морачи и другдје по Црној Гори.⁵⁹

Žarko ŠĆEPANOVIĆ

L'INFLUENCE POLITIQUE DU MONTENEGRO DANS LA REGION DE
KOLAŠIN ET DE ZATARJE DU PRINCE DANILO Á L'INSURRECTION
DE 1875

R é s u m é

L'accession du prince Danilo au pouvoir marqua le début d'une série de soulèvements dans les régions non libérées, Cetinje ayant commencé à soutenir plus ouvertement les incursions des Monténégrins dans les terres turques. Des attaques d'envergure sont alors lancées contre Kolašin qui était aux mains des Turcs, de sorte que la marche de Kolašin ne tarda pas à devenir le théâtre d'engagements sanglants et d'accrochages pour ainsi dire quotidi-

⁵⁸ Државни архив СРЦГ, Министарство унутрашњих дјела, Фас. 1 за 1879, 603; Велимир Томовић, *Устанак Васојевића 1875*, Слободна мисао, Никшић бр. 4/1935; Андро Станић, *Историјска улога Бјелопољске добровољачке бригаде*, Зета, Подгорица 1939, бр. 21.

⁵⁹ *Глас Црногорца*, бр. 47/1875.

ens entre les compagnies de haïdouks et de uskoques monténégrins et les unités turques de la région. Le Potarje et le Zatarje s'inséra dès lors dans la sphère d'intérêts de la politique officielle du Monténégro. D'importantes compagnies de haïdouks, renforcées par les uskoques de la Morača et d'ailleurs, font irruption dans le Zatarje dont la lutte devient un élément intégrant de la lutte de libération du peuple monténégrin.

Les événements sociaux du Zatarje ne cesseront plus d'intéresser la Cour de Cetinje dont l'influence s'exercera par l'entremise des populations de la Morača, des uskoques, des Drobnjak semi-libres et des Vasojević, ainsi que par le biais des marchands de Pljevlja et de Bjelopavlici. Elle prendra parfois la forme de l'envoi d'importantes formations militaires dans la région ou d'un accord tacite pour que ces actions de cet ordre soient entreprises. En effet, les incursions se multiplient à partir de 1854. En 1858, Miljan Vukov et Novica Cerović prennent et saccagent Kolašin que les Turcs ne devaient reconstruire et repeupler qu'en 1864. Entretemps (dans le courant de 1860 et de 1861) il y avait eu plusieurs incursions dans le Potarje. Poussant jusqu'à Plevlja en 1861, le „corps“ de Mašo Vrbica multiplie les coups de main dans la région, tandis que pendant la guerre entre le Monténégro et la Turquie, en 1862, à la bataille de Saranci, Mičo Gluščević de Zatarje conduit toute une armée de haïdouks et fait, avec nombre de ses compagnons d'armes, le sacrifice de sa vie en défendant la liberté du Monténégro.

Plus tard, le Monastère d'Ostrog offrira au prince du Monténégro et aux chefs du Zatarje son cadre pour des entretiens politiques. Ainsi il fut convenu en 1866 de restaurer le monastère de Dobrilovina, ce qui fut fait, sur l'ordre du grand voïvode Mirko Petrović, par le jeune moine Mihailo Dožić. Lors du soulèvement de 1875, celui-ci devait être un des principaux chefs des insurgés dans la région du Potarje. Le Monastère de Dobrilovina allait être, du reste, un important point d'appui pour Cetinje, un relais pour l'influence des Monténégrins dans le Zatarje. En 1870, M. Dožić y fonda une école qui prit place en 1871/72 parmi les autres établissements scolaires du Monténégro. En outre, à l'insu des autorités turques, il procède à l'élection des chefs de village et à l'établissement d'un tribunal du peuple qui tranche, toujours à l'insu de l'administration turque, les litiges entre les villages et les tribus, tout en préparant les populations aux événements qui s'annonçaient.

Les journaux „Crnogorac“ (Le Monténégrin) et „Glas Crnogorca“ (La Voix des Monténégrins) exercèrent eux aussi une certaine influence dans le même sens en suivant de près des événements du Zatarje et même en les infléchissant jusqu'à un certains point. Sans conception très élaborée, la propagande de Cetinje ne fut cependant pas sans effet. C'est ce qui explique la participation pour ainsi dire massive des populations non musulmanes à l'insurrection de 1875, lorsque la vague insurrectionnelle submergea la région du Zatarje, et aussi — le soulèvement ayant échoué — leur exode à l'intérieur des frontières du Monténégro.

